

Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca

Facultatea de Istorie-Filosofie

Rezumatul tezei de doctorat

CREȘTINISMUL DACO-ROMAN

O ANALIZĂ PRIN PRISMA EVANGHELICĂ

Conducător doctorat

Doctorand

Prof. Dr. Nicolae Gudea

Daniel Chiu

Cluj-Napoca 2014

Cuprins

I. Introducere

- I.1 Scopul lucrării
- I.2 Definierea termenului daco-roman și a teritoriului aferent
- I.3 Stadiul actual al cercetărilor, cunoștințelor și interpretărilor
- I.4 Metoda de lucru adoptată

II. Starea creștinismului în primele șase secole de existență

- II.1 Originea creștinismului și a Bisericii
 - II.1.1 Răspândirea credinței creștine în primul secol - considerații generale
 - II.1.2 Izvoarele scrise ale creștinismului primitiv (cu specială privire la teritoriul Daciilor)
 - II.1.3 Biserica în epoca apostolică
- II.2 Creștinismul și Biserica în secolul II
- II.3 Creștinismul și Biserica în secolul III
- II.4 Creștinismul și Biserica în secolele IV-VI

III. Starea creștinismului daco-roman până în secolul VI prin prisma datelor arheologice

- III.1 Situația creștinismului și a Bisericii creștine la daco-romani
- III.2 O analiză structurală a descoperirilor arheologice daco-romane
- III.3 Descoperiri creștine în provinciile vecine cu Daciile
- III.4. Creștinismul secolelor II-VI la populațiile nord-dunărene din imediata apropiere a Daciei
- III.5 Gruparea descoperirilor arheologice creștine daco-romane după criteriul Evangheliei – Simbolistica creștinismului incipient în Dacia

IV. Starea creștinismului daco-roman prin prisma izvoarelor lingvistice

- IV.1 Terminologia creștină română – origini și semnificație. Termeni bisericești în limbă
- IV.2 Limbajul creștin al daco-romanilor
- IV.3 Termeni creștini în nomenclatura plantelor – dovezi ale unității creștinătății europene în secolele I-III și ale diversificării ulterioare

V. Concluzii

VI. Anexe

- VI.1. Superioritatea credinței creștine
- VI.2. Sistemul sacerdotal al slavilor impus peste liturghia evanghelică a autohtonilor
- VI.3. Termeni creștini în toponimie - reminiscențe ale numirilor religioase creștine în toponimie
- VI.4. Analiza teologică a unui colind românesc vechi

Abrevieri și bibliografie

Alte materiale: Hărți

Rezumat

Lucrarea de doctorat intitulată *Creștinismul daco-roman – O analiză prin prismă evanghelică* are ca scop punerea în lumină a tuturor argumentelor istorice, epigrafice, arheologice, filologice și biblice pentru a demonstra că pe teritoriul provinciei Dacia, în secolul II-VI s-a născut, s-a dezvoltat și s-a organizat Biserica creștină a locuitorilor vorbitori de limbă latină după tiparele lăsate de autorii Noului Testament. Aceste tipare au fost păstrate de populația daco-romană până la venirea slavilor pe teritoriul Daciei (după 600 p. Chr.) când a avut loc o trecere de la creștinismul apostolic sau evanghelic – bazat pe Noul Testament, la unul sacerdotal și ritualistic – bazat pe Vechiul Testament, așa cum era cel adus de slavo-bulgari.

Pentru a demonstra aceste lucruri am procedat în felul următor:

1. Mai întâi am prezentat un studiu al cercetărilor, studiu care a analizat în chip individual pe toți autorii care au scris și studiat în ultimii 150 de ani problema creștinismului daco-roman. Această analiză ne-a permis să stabilim mai exact stadiul cercetărilor și să arătăm problematicile pentru care istoriografia română a oferit soluționări solide, pe de o parte, și problematicile care au rămas neelucidate, pe de altă parte. Astfel s-a demonstrat prin analiza termenilor religioși că credința creștină a demarat în teritoriul cucerit de romani folosind de la început limba latină. Descoperirile arheologice au demonstrat că credința creștină a pătruns în Dacia din perioada provincială (101-275 p. Chr.) și a cunoscut o dezvoltare continuă până în secolele V-VI.

Ceea ce nu s-a elucidat în istoriografia românească privind începuturile creștinismului la noi a fost natura credinței daco-romanilor. Teza lucrării noastre este că această credință a avut un caracter apostolic, evanghelic, fiind definită de conținutul scrierilor Noului Testament.

2. În al doilea rând am arătat situația Bisericii creștine în Imperiul Roman în secolele I-VI p. Chr. pentru a vedea modul în care credința creștină a apărut în Imperiu, natura acestei credințe incipiente și evoluția ulterioară a acestei credințe în cele două hemisfere ale Imperiului după legalizarea credinței creștine. Analiza aceasta a evidențiat modul de răspândire a credinței creștine, teritoriile care au fost creștinate, structurile primare și apoi cele dezvoltate ale Bisericii și în ultimul rând aspectele legate de teologia și liturghia Bisericii (formulările dogmatice ale Noului Testament, controversile legate de dogmă, fixarea dogmei, practicile liturgice, evoluția liturghiei etc.). Toate aceste precizări sunt valoroase deoarece pe baza lor putem stabili lucrurile care până la un punct au fost universale în Imperiu (incluzând și aria provinciilor dacice). Când Imperiul a devenit „creștin” și Biserica s-a depărtat de credința apostolică, creștinii din Dacia (teritoriu aflat în afara Imperiului începând cu 275) au rămas credincioși felului vechi de închinare refuzând să se conformeze sistemului sacerdotal impus în structurile eclesiastice ale Imperiului. Aceste realități privind credința daco-romanilor și închinarea lor pot fi constatate prin descoperirile arheologice și observațiile lingvistice oferite de lexicul religios al daco-romanilor.

Modelul care l-am urmat în dezvoltarea tezei este în mare parte cel al lui V. Pârvan, desigur cu adăugările aduse de cercetarea celor peste o sută de ani de la apariția operei sale (*Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, 1911). V. Pârvan nu a făcut o analiză a creștinismului din Imperiul Roman, dar în schimb a făcut o analiză a creștinismului din provinciile balcanice, lucru pe care l-am efectuat și noi, însă mult mai dezvoltat. De asemenea am făcut radiografia creștinismului daco-roman prin datele lingvistice pe care le avem la îndemână, mult mai ample decât cele câteva concepte mănuite și analizate de Pârvan.

3. Capitolul III este destinat în întregime creștinismului daco-roman și se bazează pe un repertoriu foarte complex și complet al artefactelor creștine de pe teritoriul provinciilor ce ne permite să reconstituim în linii mari credințele și viața religioasă a daco-romanilor convertiți la creștinism. Acest repertoriu este comparat cu cel alcătuit pe aceleași principii, conținând artefactele creștine din provinciile de la sud de Dunăre vecine cu Daciile (Noricum, Pannonia Superior, Pannonia Inferior, Moesia Superior și Moesia Inferior). Repertoriul descoperirilor creștine timpurii în provinciile situate de-a lungul Dunării din Noricum până în Crimeea arată că la data cuceririi Daciei în aceste provincii funcționau comunități creștine puternice, dovedite de existența martirilor, a prezbiterilor și a episcopilor (informații din izvoarele literare) pe de o parte, și de multele artefacte creștine (produse de cercetările arheologice), pe de altă parte. Dacă informațiile de natură literară din aceste provincii nu au paralelism puternic în informațiile literare ce le avem despre Dacia, în schimb descoperirile arheologice sunt asemănătoare, stabilind un paralelism evident. Astfel lucrarea demonstrează în mod simplu și direct că fața creștinismului daco-roman în secolele II-III este aceeași cu a creștinismului de la sud de Dunăre, unde până la sfârșitul secolului III a păstrat caracterul apostolic sau evanghelic. În chip firesc ajungem la concluziile capitolului II, și anume că până la desprinderea din Imperiu Daciile au avut o formă de creștinism identică cu cea a Imperiului, identică în dogmă și liturghie, și similară în ce privește extinderea. Dacă credința creștină a ajuns să fie predominantă în toate colțurile Imperiului Roman la sfârșitul secolului III, lucrul acesta este adevărat și pentru provinciile dacice. Iarăși, dacă creștinismul din Imperiu a păstrat în linii mari caracteristicile sale apostolice, lucrul acesta este adevărat și cu privire la creștinismul practicat de daco-romani.

În Dacia există aproape toate artefactele tipice ale creștinismului timpuriu (obiecte ce prezintă formula IXΘYC, imaginea Bunului Păstor, pâinile și peștii, crucea, ancora, chrismonul, porumbelul, pomul vieții, vița de vie și struguri, lampa, frunzele de palmier, coroana etc.) care certifică esența apostolică sau evanghelică a credinței daco-romanilor. Creștinismul daco-roman s-a răspândit în toate zonele provinciilor, cu precădere în orașele acestora, dar descoperirile arheologice nu lipsesc nici din satele și castrele lor. Un rol deosebit au în Dacia semnele de recunoaștere purtate pe inele, geme și alte obiecte, ceea ce sugerează că creștinii aveau motive să își reprezinte credința și în mod criptic. În schimb numărul mare de semne de cruce care apar (secolele II-III) mai întâi pe vasele de uz casnic (ceea ce arată dedicarea față de credința creștină începând cu viața casnică), apoi apariția chrismonului la o dată timpurie în secolul III, demonstrează atât apartenența la credința creștină a celor ce le incizau, cât și cunoașterea conținutului credinței creștine centrate în persoana lui Iisus (identitatea lui ca Fiul lui Dumnezeu).

- Christosul și a lucrării lui, jertfa de cruce). Dacă semnul crucii poate fi uneori îndoielnic (atât ca semn, putând fi doar un motiv decorativ, cât și ca simbol superficial al credinței când este folosit cu efect apotropaic), chrismonul nu mai poate fi acceptat în secolul III decât ca și un semn matur al credinței.

Artefactele arheologice demonstrează în multe cazuri conținutul credinței creștine. Lucrul acesta este adevărat și în cazul daco-romanilor. De exemplu, potirul (sau patena?) de la Moigrad folosește atât formule populare ale credinței creștine (VTERE FELIX sau VIVATIS IN DEO) cât și formule elaborate, aparținând corpului dogmatic (IN CHRISTUM UNUM VICTORIA), ceea ce arată educația teologică a populației creștine de pe teritoriul fostelor provincii în secolul IV. Același potir face uz atât de cuvinte cu relevanță creștină sau semnificație doctrinară, cât și de imagini ce nu sunt mai puțin sugestive din punct de vedere dogmatic (chrismonul cu șapte brațe, pomul vieții cu șapte brațe, porumbelul etc.). Pomul vieții are șapte ramuri, la fel ca menora evreilor, lucrul acesta arătând că creștinii din Porolissum se considerau pe ei înșiși a fi noul popor al lui Dumnezeu. Faptul că expresia VTERE FELIX este înscrisă pe ramurile pomului vieții arată că practicanții creștini din comunitatea de la Porolissum erau conștienți că bucuria existenței există în mod real numai pentru cei ce au viața veșnică asigurată prin credința în Iisus, care dă dreptul oamenilor la pomul vieții. Toate aceste informații dovedesc familiarizarea cu textul Noului Testament, inclusiv cu cartea Apocalipsa ce folosește din plin aceste simboluri. Mesajele multiple de pe potirul de la Moigrad dovedesc faptul că populația daco-romană nu ajunsese analfabetă la o sută de ani după abandonarea provinciilor de către administrația romană, ci continua să citească Noul Testament. Toate acestea sunt indicii că daco-romanii au rămas în cadrele credinței apostolice.

Concluzia este că imediat după cucerire, ca urmare a colonizării în provincia Dacia a pătruns credința creștină. Ea s-a dezvoltat la același nivel în secolele II și III ca în celelalte provincii. Simbolurile creștine ce apar în provinciile dacice până la data părăsirii sunt similare cu simbolurile identificate în provinciile foarte creștinate cum ar fi Siria, Africa de nord, Gallia de sud chiar dacă numărul de dovezi nu este atât de mare. Răspândirea artefactelor creștine urmează în Dacia aceeași paradigmă ca în celelalte provincii. Domină descoperirile din marile orașe și centre comerciale, acolo unde populația este mai amestecată etnic și social. Ținând cont de faptul că Dacia a fost abandonată de romani tocmai când creștinismul a ajuns la apogeu în Imperiu, lucrul acesta înseamnă că la data părăsirii în Dacia exista un creștinism solid, bine implantat în societate, puțin probabil să fie extirpat sau modificat de circumstanțele dificile care au survenit ulterior părăsirii (migrațiuni, schimbarea continuă a factorului politic dominant în zonă care oscilează de la goți la huni, de la huni la gepizi și avari etc.).

Timp de câteva secole creștinismul daco-romanilor rămâne axat pe dogmele apostolice având o liturghie simplă și o ierarhie bisericească primitivă, toate acestea fiind caracteristici ale unei credințe evanghelice. De-abia sosirea slavilor după secolul VI și stabilirea lor în Dacia (ce aduce o dominare politică, socială și religioasă) afectează caracterul credinței daco-romanilor. Numai atunci creștinismul daco-romanilor devine liturgic, sacerdotal și ritualistic la fel ca și cel din

Imperiul Roman de Răsărit. Lucrul acesta este dovedit nu numai de descoperirile arheologice, ci și de stratificarea limbajului religios al românilor.

4. Capitolul IV demonstrează că adoptarea religiei creștine, solid asimilată de populația provinciilor dacice, a dus la formularea tuturor conceptelor dogmatice și liturgice de sorginte biblică în limba vorbită de daco-romani (latina îmbogățită cu împrumuturi din fondul traco-getic). Acestui lexic religios al daco-romanilor (de sorginte biblică) i s-a adăugat după venirea slavilor lexicul religios parabiblic slavo-bulgar constând în principal din termeni ritualistici și monahici, lexic ce surprinde esența vieții religioase a slavilor așezați pe teritoriul fostelor provincii dacice. De fapt lexicul, fie cel latin, fie cel slavo-bulgar, exprimă esența vieții religioase a celor ce îl folosesc. Printr-o indexare a tuturor termenilor cu conotație creștină în limba română am stabilit contribuția fiecărui grup etnic la formarea lexicului creștin al românilor.

Astfel, avem aproximativ 170 de termeni de origine latină și prelatină, distribuiți după cum urmează: circa 100 de termeni dogmatici, din care doar unul este nebiblic; 30 termeni liturgico-ritualistici, din care 20 au acoperire în Noul Testament, iar cei 10 care nu au acoperire în Noul Testament nu au nici încărcătură păgână; 7 termeni ierarhici, toți fiind termeni folosiți în Noul Testament pentru a descrie ierarhia Bisericii apostolice. Din cei 170 de termeni de origine latină numai 15 reprezintă concepte care nu se găsesc în Scripturi. Nu avem nici un termen din domeniul monahal și nici un termen din domeniul vestimentației religioase. Peste 90% din termenii latini și prelatini sunt biblici, adică reprezintă concepte denumite sau menționate în Biblie.

Prin comparație, avem în limba română aproximativ 200 de termeni provenind din limba slavonă. Din aceștia mai puțin de 30 sunt dogmatici, dar aproximativ 100 aparțin domeniului liturgic-ritualistic la care se adaugă 40 de termeni ce descriu viața monahală. Astfel avem 140 de termeni slavoni ce aparțin domeniului liturgic-ritualistic-monahic. Din cei 200 de termeni de origine slavonă numai 50 sunt biblici (25%).

Limba latină ne-a furnizat toți termenii dogmatici (în jur de 100) și liturgici (în jur de 20) ce au acoperire în Noul Testament. Acest lexic este o demonstrație a faptului că creștinismul practicat de daco-romani era viguros din punct de vedere dogmatic, dar simplu din punct de vedere liturgic și ierarhic. Așa era creștinismul primitiv, numit apostolic sau evanghelic. Limba slavonă ne-a oferit termeni ritualistici ce descriu un creștinism sacerdotal așa cum fusese dezvoltat în Imperiu după legalizarea creștinismului. Lexicul de origine slavonă ne arată că ritualistica și viața monahală ce caracterizează la ora actuală Biserica românilor ne-a venit odată cu sosirea slavilor pe teritoriul fostelor provincii dacice.

5. Anexele lucrării (I-IV) nu fac decât să completeze argumentația tezei aducând un spor de informație din diverse domenii. Prima anexă arată superioritatea credinței creștine în comparație cu religiile păgâne predominante în Imperiul Roman la data apariției creștinismului. Creștinismul apostolic (așa cum a fost diseminat de apostolii Domnului și de ucenicii acestora) a

cucerit curând Imperiul și a eliminat păgânismul datorită superiorității sale - unicitate în plan teologic în ce privește doctrina întrupării lui Dumnezeu care ispășește păcatele oamenilor, simplitate liturgică, etică înaltă și implicații socială serioasă.

Următoarea anexă descrie sistemul liturgic sacerdotal al slavilor care s-a impus peste liturgia evanghelică a autohtonilor. Sunt analizate elementele sacerdotale ale Vechiului Testament care au fost adoptate în practicarea religioasă a slavilor. Daco-romanii nu au avut sistemul sacerdotal al Vechiului Testament, lucrul acesta fiind dovedit de absența din limbajul lor religios a termenilor caracteristici sistemului sacerdotal. În limba română toți termenii ce descriu liturgia de tip sacerdotal provin din limba slavonă.

Ultima anexă analizează conținutul unui colind vechi românesc (*O, ce veste minunată*) ce demonstrează teologia biblică corectă a daco-romanilor în ce privește identitatea lui Iisus (Fiul lui Dumnezeu), întruparea lui, locul corect acordat Fecioarei (nici o dovadă a practicii de adorare a Maicii Domnului ce a apărut după stabilirea slavilor pe teritoriul Daciei), concepția trinitară (colindul menționează pe Tatăl care trimite pe Fiul ce se întrupează prin agenția Spiritului Sfânt), suficiența credinței pentru mântuire etc. Acest colind vechi românesc demonstrează că teologia păstrată popular a conservat dogmele creștine biblice ale populației daco-romane.

Concluzii

Pe baza dovezilor arheologice din teritoriile Daciilor și a provinciilor sud-dunărene se poate concluziona că până în secolul III creștinii daco-romani au făcut corp comun cu creștinii din Imperiu, având aceeași credință apostolică. După secolul IV, în timpul când Dacia este în afara Imperiului, creștinii daco-romani mențin legăturile lor cu Imperiul (importurile de artefacte creștine dovedesc acest lucru) și sunt la zi cu formulările dogmatice ale conciliilor, dar când creștinismul din Imperiu devine unul sacerdotal și monahic, creștinii daco-romani continuă să își mențină credința evanghelică fiind neafecțați de dezvoltările pe această direcție din Imperiu. Lucrul acesta este dovedit de terminologia teologică de sorginte latină a daco-romanilor total deosebită de cea a teritoriilor latine din Imperiu care se uniformizează și se standardizează. Popoarele Apusului latin au un vocabular religios impus după traducerea Vulgatei ceea ce a dus la standardizarea unor termeni creștini foarte diferiți de cei folosiți în Dacia. În Vest avem *Dios, Ecclesia, Trinitas, Virgo etc.*, în timp ce în Dacia avem *Dumnezeu, Biserica, Treime, Fecioara etc.* Astfel Dacia rămâne o citadelă a credinței apostolice în secolele IV-VI când în Imperiu au loc transformări ce afectează conținutul credinței creștine. Situația se schimbă odată cu sosirea slavilor care importă cu ei sacerdotalismul și monahismul bizantin. Lexicul slavon sacerdotal (ritualistic și monahic) este adăugat la cel latin (în principal dogmatic). Astfel se formează limbajul creștin al românilor prin cele două contribuții. Cele două paliere lingvistice (latin și slavon) descriu foarte bine tipul de creștinism la care subscriau cele două entități etnice înainte de a veni în contact una cu alta (evanghelic în cazul daco-romanilor; sacerdotal și monahic în cazul slavilor).

Bibliografie selectivă

- Barnea 1958 I. Barnea, Vasile Pârvan și problema creștinismului în Dacia traiană, în *Studii Teologice*, 1-2, seria II, ian.-feb. an X, 1958, p. 93-105
- Barnea 1977, I. Barnea, Noi considerații privind monumentele creștine din Dacia, în *Îndrumător Pastoral*, 1, Alba Iulia, 1977, p. 107-112
- Benea 1999 D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1999
- Chirilă-Gudea 1982 E. Chirilă – N. Gudea, Economie, societate și populație în Dacia posttraiană 275 – 380, *Acta Musei Porolissensis* 6, 1982, 123 – 154
- Daicoviciu 1936 C. Daicoviciu, Există monumente creștine în Dacia traiană în secolele II-III e.n.? în *AISC*, 2, 1933-1935 (1936), p. 192-209 = *Dacica*, Contribuții la istoria pământului românesc, Cluj, 1970, p. 505-516
- Dobrescu 1910 N. Dobrescu, *Introducerea creștinismului la români*, Vălenii de Munte, 1910
- Gudea-Ghiurco 1988 N. Gudea-I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români*, Oradea, 1988
- Gudea 1996 N. Gudea, Vasul cu inscripție și simboluri creștine de la Moigrad III, *Acta Musei Porolissensis*, 20, 1996, 115-124
- Gudea 2003 a N. Gudea, Note de arheologie creștină. 3. O clădire din așezarea rurală de la Gornea între locuință rustică și biserică creștină, *Banatica* 16.1, 2003, 262 – 272
- Gudea 2003 b N. Gudea, Creștinismul daco-roman. 2. Potirul de la Moigrad și răspândirea creștinismului în secolul IV în fostele provincii dacice, *Studia UBBTC XLVII* 2, 2003, 5 – 62
- Horedt 1982 K. Hordet, *Siebenbürgen im spätrömischer Zeit*, București, 1982
- Ionescu 1906 G.M. Ionescu, *Istoria Bisericii românilor din Dacia Traiană*, 44 – 678 p. Chr., București, 1906
- Ionescu 1998 I. Ionescu, *Începuturile creștinismului românesc daco-roman: sec. II-VI*, București, 1998
- Iorga 1908 N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a Vieții Religioase a Românilor*, I, Vălenii de Munte, 1908; 1, București, 1908
- Iorga 1928 N. Iorga, *Istoria Bisericii române*, 1928
- Macrea 1969 M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969
- Madgearu 2001 Al. Madgearu, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București, 2001
- Onciul D. Onciul, *Scrieri istorice*, Ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, I, II, București, 1968
- Pârvan 1911 V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911
- Popescu 1994 E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976
- Protase 1966 D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966
- Protase 2000 D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. II, Risoprint, Cluj-Napoca, 2000

- Russu 1958 I. I. Russu, Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania, Contribuții la istoria creștinismului daco-roman, în *Studii Teologice*, 5-6, seria II, anul X, 1958, p. 311-340
- Russu 1981 I. I. Russu, *Etnogeneza Românilor*, București, 1981
- Stăniloae 1945 D. Stăniloae, Vechimea și spiritualitatea termenilor creștini români în solidaritate cu ale limbii române în general, în *Biserica Ortodoxă Română*, XCVII, 1979, nr. 3-4, p. 563-564)
- Teodoru 1991 D.Gh. Teodoru, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991
- Tudor 1958 D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1958, 530 p. (Prima ediție 1942)
- Velcu 1934 A. Velcu, *Contribuții la studiul creștinismului daco-roman*, București, 1934
- Xenopol 1913 A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, I, București, 1913
- Zugravu 1997 N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București 1997